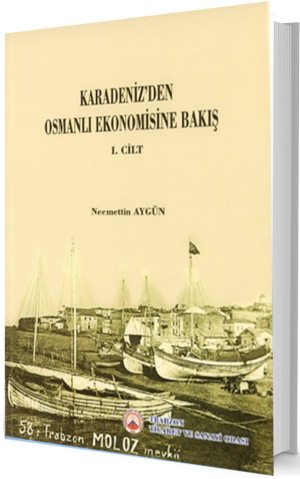

Necmettin Aygün, "Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış, I. ve II. Cilt", Ankara: Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası, 2016. I. cilt 464 sayfa; II. cilt 460 sayfa.

Yrd. Doç. Dr. Özgür YILMAZ*

Son yıllarda Karadeniz tarihine yönelik yeni çalışmaların ortaya çıkışı başta bölge tarihi ile ilgilenen araştırmacılar ve her kesimden ilgililerin dikkatle takip ettiği bir yayın sürecini de başlattı. Elbette bu alanda en çok araştırmaya konu olan yerlerin başında, Güney Karadeniz'in her daim en önemli siyasi ve ticari merkezi olan Trabzon gelmektedir. Zira Trabzon'un bu derece ilgi çekmesinde yerel tarih araştırmalarını kolaylaştıran gerek yerli gerekse de yabancı olmak üzere kaynak zenginliğinin etkisini de belirtmek gerekir. 19. yüzyıl öncesinde büyük oranda Osmanlı arşiv kaynaklarına dayanan çalışmaların bu yüzyıldan itibaren başta İngiliz ve Fransız arşiv kaynakları ile çeşitlenmesi Trabzon'un merkez olduğu bölgenin tarihsel zenginliğini gösterdiği gibi bu konuda yeni çalışmaların kapısını da aralamaktadır. Nitekim bunu her geçen gün, bölgeyi değişik boyutlardan inceleyen akademik çalışmaların ortaya çıkışından da görebilmekteyiz.

Trabzon'un her dönemde önemli bir ticaret noktası olması şehrin ticari geçmişine yönelik çalışmaları da teşvik etmiştir. Bu değerlendirme yazısı Trabzon'un yakın zamana kadar çok bilinmeyen 18. yüzyıldaki ticari durumunu inceleyerek bu alanda öncü bir eser ortaya koyan Necmettin Aygün'ün yayınladığı derleme çalışması üzerine olacaktır. Aygün'ün Trabzon gümrüğünün 18. yüzyılın ikinci yarısındaki durumunu inceleyerek başladığı bölgeyle ilgili çalışmaları daha sonra bu alanda yaptığı doktora tezi ile tüm yüzyılı kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Aygün, bununla da yetinmemiş ve 19. yüzyılın ilk yarısına denk gelen diğer araştırmaları ile bölge yaklaşık olarak yüz elli yıllık dönemin bir panoramasını çizmiştir. Aygün burada incelemiş olduğumuz iki ciltlik eseri ile de bu yüz elli yıllık dönemin ilk kısmı diyebileceğimiz 18. yüzyılda Trabzon merkezli bölge ticaretini Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik yapı ekseninde incelemiştir. Eserin ikinci cildinde ise Aygün özelde bölge genelde de Osmanlı ticareti ile ilgili çalışmalarını bir araya getirerek 19. yüzyılın ilk dönemlerine dair geniş bir Karadeniz ticareti resmi çizmeye çalışmıştır.

Eserin ilk cildi, küçük bazı değişiklikler dışında yazarın " *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*" başlığı ile yayınladığı kitabın yeniden ele alınmasına dayanmaktadır. Bu ilk cilt Önsöz (s. IX-XII), Kısaltmalar (s. XIII-XIV), Giriş (1-8) ve Osmanlı Hâkimiyetinde Trabzon (s. 9-26); Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Yapı (s. 27-48); Trabzon'da Ticari Alt Yapı (s. 49-148); Ticaret ve Tüccar (s. 149-298) ve İktisadi ve Kurumsal Yapısıyla Trabzon İskelesi Gümrük Mukataası (299-

* Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ozguryilmaz@gumushane.edu.tr

433) başlıklarını taşıyan beş ana bölümden ve Sonuç (s. 434-436), Kaynakça (s. 437-450) ve Dizin (s. 451-460) kısımlarından oluşmaktadır.

Yazar, *Giriş* (1-8) kısmında Trabzon'un Roma ve Bizans dönemlerinden itibaren sahip olduğu ticari öneme dair örnekler vererek özellikle Tebriz'e kadar uzanan bir ticaret güzergâhının ilk noktası olmasının Trabzon'a kazandırdığı özellikleri belirtmiştir. Aynı şekilde, limanın Güney Karadeniz limanları içindeki konumunu ve Karadeniz'in diğer bölgeler ile olan ticari bağlantılarına değinmiştir. Yine bu bölümde Trabzon'da ticaret temasının önemine ve bu konuda öncü bazı çalışmalar hakkında bilgi verilerek literatürdeki boşluğa işaret edilmiştir. Ancak burada yazarın işaret ettiği ve yetersiz bulunduğu literatürün eserin ortaya çıktığı 2002 yılındaki durumu yansıttığı, diğer bir ifade ile 2016 yılına göre oldukça "eskil" kaldığını da belirtmek gerekir. Yine bu bölümde Aygün eserin dayandığı başta Trabzon Şer"iyye sicilleri olmak üzere Osmanlı Arşivi'nde yer alan diğer defter ve belge tasnifleri hakkında kısaca bilgiler vermiştir.

Osmanlı Hâkimiyetinde Trabzon (s. 9-26) başlığını taşıyan birinci bölümde yazar Trabzon'un Osmanlı öncesi dönemine kısaca değinmekte ve şehrin Osmanlı idaresine geçişini ele almaktadır. Burada dikkati çeken hususlardan birisi de yazarın 2005'te ilk baskıya göre burada şehrin Osmanlı öncesi tarihine, demografik gelişime, Trabzon'un Osmanlı idari sistemindeki yerine ve sosyal duruma dair ayrıntıları kısaltmasıdır. Fakat özellikle ekonomik hayata etkileri bakımından eşkıyalık ve bunun doğurduğu göç hadiselerine yine kısaca değinilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Yapı (s. 27-48) başlığını taşıyan ikinci bölümde yazar 18. yüzyılda Trabzon'daki ticareti daha iyi anlayabilme adına Osmanlı ekonomisinin temel dayanaklarını, esnaf örgütleri, lonca sistemi, ticari altyapı unsurları, klasik dönemden başlamak üzere Osmanlı ticaret anlayışı, para sistemi ve Osmanlı iktisadi düşüncesini incelemektedir. Burada yazarın daha önce eserinde yer verdiği uzun "*Osmanlı Devleti'nde Dış Ticaret*" bahsinin de çıkarılmış olduğu görülmektedir.

Trabzon'da Ticari Alt Yapı (s. 49-148) adlı bölümde ise Trabzon'da ticaretin bağlı olduğu öncelikle ulaşım imkânları üzerinde durulmuştur. Elbette en çok değinilen konu Trabzon'u Doğu Bayezid üzerinden İran'a bağlayan Trabzon-İran transit yoludur. Bu yolun limandan itibaren takip ettiği güzergâha ve özellikle de 18. yüzyılda araba ulaşımına uygun olmayan yolun tamirine yönelik teşebbüslere değinilmiştir. Aynı şekilde Trabzon'u doğu ve batı taraftan diğer yerleşim yerlerine bağlayan en önemli ulaşım vasıtası deniz yolu olduğu için Aygün, Trabzon'un bu yerler ile olan deniz ticaret bağlantılarını değerlendirmekle kalmaz incelenen dönemden 19. yüzyıla kadar bu sahil kesiminde görülen karayolu yapım süreçlerine de kısaca değinir. Yine Trabzon'da ticari altyapısının en önemli unsuru olarak batıda Pulathane limanı başta olmak üzere şehir açıklarında yer alan diğer küçük limanlar ve Çömlekçi limanının koşulları üzerinde durulmuştur. Bu bölümün son kısmında ise Trabzon'daki ticari doku üzerinde durulmuş ve şehrin ticari merkezi olarak Çarşı Mahallesi'nin oluşum süreci, meslek gruplarına göre şehirde oluşan çarşılar, başlıca meslekler ve başta Trabzon Bedesteni olmak üzere şehirde ticarete hizmet eden hanlar, konaklama merkezleri ve depo görevi gören ambarlara değinilmiştir.

Ticaret ve Tüccar (s. 149-298) başlığı altındaki dördüncü bölümde Trabzon'da ticarete hayat veren tüccarlar yine kayıtlar üzerinden değişik gruplara halinde incelenmişlerdir. Bu sınıflamada başta İran (Acem) tüccarları; Anadolu'da ise Erzurum, Gürün, Güneydoğu Anadolu, Batı Anadolu ve Şebinkarahisar ve çevresinin tüccarları; sahil yolu ile de Gonye, Kırım, İstanbul ve Rumeli ve çevrelerinden gelen tüccarlar ve bunların ticaretini yaptıkları mallar üzerinde durulmuştur. Bu yabancı tüccarın Trabzon'daki faaliyetine karşısında Trabzon menşeli tüccar

olarak tespit edilen tüccarların şehir dışındaki faaliyetleri ekseninde hangi malların ticari ile uğraştıklarına dair bilgiler verilmiştir. Burada Trabzonlu tüccarın başlıca sahtiyan, hububat, köle, maden ticareti ve gemicilik, yani deniz nakliyatı ile meşgul oldukları bunun yanında ticaret konu olan başka malların da olduğu ortaya konulmuştur. Yine bu kısımda Trabzonlu tüccarlar için her zaman önem arz eden Gürcü ve Abaza kıyıları ile yapılan ve tuz, meşin, bez ve silaha dayanan ticarete ve Trabzonlu tüccarların ticaret usullerine ve toplumsal kökenlerine de değinilmektedir.

İktisadi ve Kurumsal Yapısıyla Trabzon İskelesi Gümrük Mukataası (299-433) başlığını taşıyan beşinci bölümde Aygün Trabzon iskelesini değişik yönlerden uzun bir incelemeye tabi tutmuştur. Öncelikle Osmanlı Devleti'nde mukataaların vergilendirilme sistemi ve bunun Osmanlı gümrüklerine uyarlanmasına değinilmiştir. Trabzon gümrük mukataasının idari yapılanması kısmında öncelikle mukataanın ekonomik değerindeki değişimler üzerinde durulmuş ve ardından Trabzon gümrük mukataasının kapsadığı alana ve idaresine dair tespitler yapılmıştır. Aynı şekilde, mukataayı işleten mültezimler, toplumsal kökenleri, işletilme yöntemi, karşılaşılan sorunlar ve mukataanın gelirlerinden karşılanan bazı ödemeler üzerinde durulmuştur. Yine, gümrük mukataasına bağlı olan şehir ihtisablığı, dellaliye ve şemhane ve keten bezi gibi kalemlerden alınan değişik gelirler sıralanmış ve gümrüğe ait mali veriler hazırlanan istatistikler yardımıyla analiz edilmiştir. Trabzon iskelesini inceleyen bu bölümde son olarak iskelede tüccarlardan, gümrük eminlerinden, ehl-i örfün müdahalelerinden ve gümrükler arası meselelerden ileri gelen sorunlar üzerinde durulmuştur.

Eserin ikinci cildi büyük oranda yazarın daha önce makale ve tebliğ olarak yayınladığı çalışmalardan ortaya çıkmıştır. Bu cilt, Önsöz (s. VII-XI), Kısaltmalar (s. XII), Gelenekselden Değişime; 1680'lerden 1850'lere Karadeniz'de Ticaret ve Taşımacılık İlişkiler (1-138), Osmanlı Devleti'nin Muhtelif Coğrafyalarında Ticaret ve Taşımacılık İlişkileri (145-299), Yeniden Karadeniz (305-426) adlarını taşıyan üç bölümden ve Kaynakça (s. 441-455) ve Dizin (s. 457-464) kısımlarından oluşmaktadır.

Gelenekselden Değişime; 1680'lerden 1850'lere Karadeniz'de Ticaret ve Taşımacılık İlişkiler (1-138) adlı bölümde Aygün, Trabzon merkezli Güney Karadeniz limanlarının Karadeniz'in diğer bölgeleri ile yapmış olduğu ticarete değinmeden önce Güney Karadeniz limanlarının dünya ekonomisi ile entegrasyon sürecine, bunun sahil kesimine doğru olan göç hareketlerine, kuzeydeki Rus limanlarının gelişmesinin Osmanlı limanlarına etkisine, diğer bir ifade ile nüfus hareketlerinin beraberinde getirdiği iktisadi ilişkilerdeki canlanmaya işaret etmektedir. Bu giriş kısmından sonra 18. yüzyılda Trabzon merkezli olarak önce Balkanlar ile yapılan ticari ilişkiler ticaret konu olan tütün, tahıl, maden ve diğer muhtelif ticari emtia üzerinden incelenmektedir. Bu bölümün devamı olarak yazar, bu kez Güney Karadeniz limanları ile kuzeyde yer alan başta Kırım olmak üzere diğer yerleşim yerlerinin arasındaki ticari münasebetlere değinmektedir. Bu ticarete Anadolu'nun dokumaları ve kuzeyin hububatı her daim önemli olmuştur. Aygün gümrük defterlerindeki kayıtlardan hareketle ticarete konu olan malları, taşımacılık ilişkilerini ve köle ticaretini incelemektedir. Yine Karadeniz'in uluslararası ticarete açıldığı 1774'ten sonra öncelikle Rus daha sonra da Avrupa tüccarının Karadeniz'de görünmeye başlaması süreci incelenmiş; bu sürecin bir neticesi olarak Osmanlı tebaası Rumların bu dönemden 19. yüzyılın sonlarına kadar Rusya'nın kontrolündeki bölgelere olan göç süreçleri üzerinde durulmuştur. Karadeniz ticaretini canlandırması açısından İran transit ticaretinin Karadeniz'e yönelmesi ve buna paralel olarak uluslararası ticaretin gelişimi; buharlı gemilerin Karadeniz'de hizmete girmeye başlamalarıyla yaşanmaya başlanan buharlı-yelkenli rekabeti üzerinde durulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Muhtelif Coğrafyalarında Ticaret ve Taşımacılık İlişkileri (145-299) başlığını taşıyan ikinci bölümde yazar ilk olarak Osmanlı-Rus ticaretinin 18. yüzyılın sonlarındaki görüntüsünü 1787 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Osmanlılar tarafından el konulan 25 Rus gemisindeki ticari emtia üzerinden değerlendirmekte ve Rusya'nın Karadeniz ve Akdeniz ticaretinin bu dönemlerde büyük oranda İtalyan ve Rumların deniz ticaret potansiyeline dayandığını göstermektedir. Aygün, Osmanlı coğrafyasında cereyan eden uluslararası ticareti ve büyük ticari güçlerin rekabetlerini daha iyi anlama bağlamında küresel ticaretin gelişimi üzerinde durduktan sonra bu küresel ticaretin Osmanlı coğrafyasında ilk olarak görüldüğü Akdeniz'deki Avrupa ticaretinin bilhassa 18. yüzyıldaki gelişimine değinmiştir. Bu konunun bir nevi devamı olarak 1802 tarihli Baş Muhasebe defteri üzerinden Avrupa ve Akdeniz'deki muhtelif limanlardan İstanbul'a mal getiren gemiler üzerinden Osmanlı-İngiliz ve Fransız ticareti, bu ticaretin büyük oranda gerçekleştiği Livorno, Marsilya, Trieste ve Venedik gibi limanların payı ve ticarete konu olan emtiaya ilişkin detaylar verilmiştir. Yazar bu bölümün sonunda yine İstanbul merkezli olarak, 1822-1823 yıllarını kapsayan üç İzn-i Sefine Defteri'ne göre deniz yoluyla gerçekleşen ülke içi ve uluslararası nitelikte taşımacılık faaliyetleri üzerinde durmuş; ayrıca deniz taşımacılığını etkileyen faktörler, taşınan emtia ve eşya, taşımacılıkta kullanılan gemi türleri ve bu ticareti gerçekleştiren tüccarlar hakkındaki bilgiler verilmiştir.

Yeniden Karadeniz (305-426) başlığını taşıyan son kısımda yazar 19. yüzyılın Güney Karadeniz'deki iki önemli limanı, Trabzon ve Samsun ile ilgili gümrük defterleri ve bu gümrüklere bağlı olan diğer iskelelere ilişkin kayıtlardan hareketle gümrüklerin gelir ve giderleri, gümrükte işlem gören mallar, tüccarlar ve geldikleri bölgelere ilişkin ayrıntılar vererek bu limanın art alanları ile olan ticari münasebetlerini ve limana gelen ve çıkan mallar arasındaki dengeyi göstermektedir. Yine doğrudan Karadeniz ticaretinin bir parçası olarak, yüzlerce yıl ticaretin yükünü çeken gemilerin türlerine göre incelendiği kısım özellikle yelkenli gemilerin Karadeniz'deki ticarete hâkim olduğu dönemdeki durumlarına dair önemli bilgiler vermektedir. Aynı şekilde bu gemilerin sahipleri, ortaklık tipleri ve dini mensubiyetleri konusunda kayıtlardan elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Aygün, deniz ticaretinde tüccar, gümrükler ve ticarete konu olan mallara dair bunca ayrıntıyı bu bölümün son kısmında Karadeniz'deki liman olanaklarına yönelik çalışmalar hakkında bir başlık ile sonlandırmıştır. Burada özellikle 19. yüzyılda liman altyapılarının yetersizliğinin belirgin bir hale gelmesi ile başlıca liman inşa süreçlerine dair bilgiler değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası'nın yayınlayarak şehrin zengin ticari geçmişiyle sahip çıktığını da gösteren bu iki ciltlik değerlendirmeyi, Aygün'ün "*memleket sevdası ile*" büyük oranda Karadeniz'de ticarete odaklandığı uzun akademik yaşamının bir meyvesi olarak tarif edebiliriz. Eseri önemli kılan hususların başında, başta Osmanlı arşiv kaynakları olmak üzere zengin bir literatüre dayanması, Trabzon merkezli olarak Karadeniz ticaretinin yüz elli yıllık bir sürecine dair geniş bir bakış açısı ortaya koyması ve bu uzun süreçteki değişimi ayrıntıları ile göstermesidir. Eserdeki bu ayrıntılı bilgileri "*daha canlı*" hale getirmesi açısından Aygün'ün çalışmaya eklediği, her kesimden ilgililerin dikkatini çekecek olan başta Trabzon olmak üzere bölgeye dair görsel malzemenin etkisini vurgulamak gerekir. Bu hali ile eserin, Karadeniz Ticareti açısından temel bir başvuru eseri ve yazarın bu alanda devam eden çalışmaları ekseninde ileride literatüre yeni katkılar yapacağını da bir işareti olduğunu belirtmek gerekir.